

Toruń, 13 marca 2015 r.

Autoreferat

1. Imię i nazwisko: Wanda A. Ciszewska

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/artystyczne – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.

- a) tytuł zawodowy magistra bibliotekoznawstwa i informacji naukowej, Wydział Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 1996 r., praca magisterska *Z dziejów polsko-niemieckich kontaktów księgarskich. Polscy bibliopole w Niemczech XV–XIX w.* napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Janusza Tondela.
- b) stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie historii nadany uchwałą Rady Wydziału Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w 2003 r., na podstawie rozprawy doktorskiej *Książka w Toruniu w latach 1945–1950. Ruch wydawniczo-księgarski*, promotor prof. dr hab. Janusz Tondel.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/artystycznych.

- a) w roku akad. 1995/1996 asystent-stażysta w Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu,
- b) od października 1996 r. asystent w Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej (od 2000 r. Instytucie Informacji Naukowej i Bibliologii) Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu,
- c) od października 2003 r. adiunkt w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

4. Wskazanie osiągnięcia* wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

- a) tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego: **Ruch wydawniczo-księgarski na Kujawach i Pomorzu w latach 1945–1956**

b) (autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa): Wanda A. Ciszewska, *Skazone władzą. Ruch wydawniczo-księgarski na Kujawach i Pomorzu w latach 1945–1956*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, 494 s. + CD-ROM

c) **omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.**

Lata 1945–1956 to czas, w którym dokonano reorganizacji względnie swobodnego, opartego na zasadach wolnorynkowych ruchu wydawniczego i przekształcono go w scentralizowany model rynku książki. W pierwszym okresie (lata 1945–1950), nawiązującym do przedwojennej struktury układu wydawniczego, aktywnie uczestniczyli przede wszystkim niezależni wydawcy i księgarze-nakładcy, usiłujący bezpośrednio kształtować życie umysłowe i kulturalne społeczeństwa poprzez wydawanie i rozpowszechnianie książki. Etap ten – po wyeliminowaniu firm prywatnych i spółdzielczych – kończy rok 1950, w którym z dniem 1 stycznia upaństwowiono wszystkie uspołecznione księgarnie i powołano do życia „Dom Książki”, którego zadaniem było stworzenie jednolitej sieci księgarskiej. Po roku 1950 dominował scentralizowany system produkcji i dystrybucji książki podporządkowany dysponentom władzy. Dopiero po 1956 r. zaznaczyła się tendencja do liberalizacji zarządzania ruchem wydawniczym, czego wyrazem była zmiana programów wydawniczych oraz przywrócenie uprawnień wydawniczych szkołom wyższym i stowarzyszeniom naukowym.

Problematyka ruchu wydawniczo-księgarskiego w Polsce po 1945 r. coraz częściej staje się przedmiotem badań naukowych. Początkowo na przeszkodzie stanął niewielki dystans czasowy dzielący potencjalnych autorów od tamtych lat. Jako jeden z pierwszych na temat produkcji wydawniczej lat 50. pisał Adam Klimowicz w pracy pt. *Ruch wydawniczy w latach 1944–1953. Próba charakterystyki statystyczno-bibliograficznej* (Warszawa 1954). Szerzej problematykę tę porusza bogata materiałowo praca Adama Bromberga *Książki i wydawcy. Ruch wydawniczy w Polsce Ludowej w latach 1944–1957* (Warszawa 1958) oraz jej drugie, ocenzone wydanie. Wspomnieć wypada jeszcze o kilku pracach Lucjana Bilińskiego dotyczących dziejów ruchu wydawniczego w Polsce Ludowej, które jednak koncentrują się przede wszystkim na prezentacji osiągnięć poszczególnych wydawnictw. Do najważniejszych publikacji wydanych po roku 1989 należy praca Stanisława Adama Kondka *Władza i wydawcy* (Warszawa 1993), w której autor skupił się przede wszystkim na uwarunkowaniach politycznych ruchu wydawniczego. Oficjalny obieg książki w latach 1948–

1955 przedstawił Kondek w swojej kolejnej publikacji zatytułowanej *Papierowa rewolucja* (Warszawa 1999).

Warto zaznaczyć, że problematyka rynku książki w województwie pomorskim/bydgoskim, zarówno w okresie przedwojennym, jak i powojennym, pozostaje dotychczas poza zainteresowaniem badaczy historii książki. W dalszym ciągu brak prac, które dostarczyłyby bogatszego materiału porównawczego, a tym samym pozwoliłyby ukazać w pełni dorobek wydawniczy regionu na tle kraju i porównać go z innymi ośrodkami wydawniczymi. Dodatkowym argumentem przemawiającym za podjęciem badań nad ruchem wydawniczo-księgarskim na Pomorzu i Kujawach po II wojnie światowej jest fakt, że aktywność firm wydawniczych i księgarskich w tym okresie w znacznym stopniu uzależniona była od sytuacji politycznej i gospodarczej kraju. Na przykładzie pomorskiego rynku książki można zobrazować wpływ politycznego dysponenta na przeobrażenia struktury rynku książki, który poprzez ograniczenia administracyjne i restrykcje odnoszące się do firm prywatnych i niezależnej spółdzielczości, dążył do przejęcia całkowitej kontroli nad produkcją i dystrybucją słowa drukowanego.

Badany okres zestawia dwie odmienne sytuacje polityczne i gospodarcze: lata 1945–1950 to początkowo wolny rynek i pośpieszne tworzenie państwowych wydawnictw, lata 1951–1956 to centralizacja produkcji wydawniczej, odgórne jej planowanie i funkcjonowanie jednolitego systemu dystrybucji poprzez „Dom Książki”. Zestawienie tych odmiennych sytuacji pozwoliło na wykazanie zmian w strukturze własności oficyn wydawniczych i firm księgarskich pomiędzy okresem 1945–1950 a 1951–1956. Dzięki odtworzeniu działalności firm wydawniczych i ich produkcji możliwe było uchwycenie i zarejestrowanie w miarę możliwości pełnego wykazu wszystkich publikacji, jakie ukazały się na terenie Pomorza i Kujaw w latach 1945–1956. Uwidocznili to wielkość i zróżnicowanie lokalnej produkcji wydawniczej w pierwszym okresie oraz jej odmienny charakter w drugim. Interesujące było także ukazanie mechanizmów zmiany modelu rynku książki i okoliczności powstania państwowej sieci dystrybucji książki.

Moje badania ograniczyły się do terenu odpowiadającego granicom administracyjnym powojennego województwa pomorskiego, przemianowanego na mocy *Ustawy z dn. 28 czerwca 1950 r. o zmianach podziału administracyjnego państwa*, na województwo bydgoskie.

W pracy posługiwałam się terminem *ruch wydawniczo-księgarski* rozumianym jako całokształt zjawisk związanych z produkcją i dystrybucją wydawnictw. Najtrafniej odnosi się on zarówno do procesów produkcji wydawniczej, jak i dystrybucji książki, zwłaszcza że

działalność ta często była zwyczajowo łączona. Pojęcie *rynek wydawniczy*, *rynek książki* zostało w latach 40. XX w. obciążone negatywną konotacją „kapitalistyczną” i zastąpiono je terminem *ruch wydawniczy*, upowszechnionym później przez – publikowany przez Bibliotekę Narodową – rocznik „Ruch Wydawniczy w Liczbach”. Ten ostatni termin pomija jednak kwestie działalności księgarskiej. S. A. Kondek korzystał z określenia *układ wydawniczy*, akcentując w ten sposób związek pomiędzy wydawcą a dysponentami władzy.

Na podstawie szerokich badań źródłowych (np. Archiwum Akt Nowych m.in. zespoły Centrala Spółdzielni Wydawniczych i Księgarskich, Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, Centralny Urząd Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa oraz Archiwum Państwowe w Bydgoszczy m. in. zespół Spółdzielnia Księgarsko-Papiernicza „Nauka”; Zakład Dokumentacji Księgoznawczej Biblioteki Narodowej) sporządziłam wykaz 156 placówek wydawniczo-księgarskich funkcjonujących na terenie woj. pomorskiego w latach 1945–1950. Analiza produkcji wydawniczej tych firm, jak i inne źródła pozwoliły na przygotowanie wykazu publikacji wydanych na terenie woj. pomorskiego/bydgoskiego lat 1945–1956. Zestawienia te stały się przedmiotem dalszej analizy i posłużyły mi do przedstawienia losu ludzi książki i ich oficyn wydawniczych, funkcjonujących w zmieniających się warunkach politycznych i gospodarczych.

Na Kujawach i Pomorzu zwraca uwagę duża liczba placówek książki funkcjonujących w pierwszych latach po II wojnie światowej. W badanym okresie na terenie woj. pomorskiego działały 72 firmy prywatne, 4 instytucje religijne, 3 firmy państwowe oraz 77 placówek spółdzielczych. Obecność 156 firm wydawniczo-księgarskich świadczy o dużym nasyceniu książką woj. pomorskiego, tym bardziej że w zdecydowanej większości były to księgarnie lub sklepy księgarsko-papiernicze. Przy liczbie ludności województwa w 1950 r. szacowanej na 1 mln 451 tys. mieszkańców, na jedną firmę przypadało ok. 9 tys. osób, zatem wynik kształtował się o wiele lepiej niż w późniejszych statystykach „Domu Książki”, gdzie dążono do uzyskania wskaźnika gęstości na poziomie 17,5–20 tys. osób na 1 księgarnię. Bogactwo placówek książki działających na terenie Kujaw i Pomorza w okresie powojennym przynajmniej częściowo wynikało z tradycji wydawniczych regionu i walki o polskość tych ziem poprzez słowo drukowane. Dowodzi tego wznowienie aktywności po przerwie wojennej 29 firm, do których można zaliczyć m.in. „Księgarnię Bydgoską” Narcyza Gieryna czy „Księgarnię i Artykuły Biurowe” Gerarda Schreibera z Chojnic.

Liczba placówek książki na terenie Kujaw i Pomorza przez pierwsze lata powojenne utrzymywała się na poziomie powyżej 100 firm i dopiero w konsekwencji decyzji o upaństwowieniu spółdzielni wydawniczo-księgarskich drastycznie spadła. Placówki

spółdzielcze stały się podstawą państwowego systemu dystrybucji książki. W ten sposób zawłaszczono majątek spółdzielni budowanych na terenie województwa w znacznej mierze dzięki zaangażowaniu przedstawicieli środowiska nauczycielskiego. Niechlubną rolę odegrała w tym Okręgowa Księgarnia Spółdzielcza „Nauka”, która wystąpiła jako instytucja przejmująca.

Podobny los spotkał firmy prywatne, zmuszane w wyniku rozpoczęcia „bitwy o handel” – mającej na celu całkowite wyparcie z rynku sektora prywatnego – do ograniczenia swojej działalności już od 1947 r. Pomimo obowiązku koncesjonowania działalności wydawniczej i księgarskiej, trudności z podejmowaniem inicjatyw wydawniczych (cenzura, reglamentacja papieru), kujawsko-pomorskie firmy prywatne nie rezygnowały ze swojej aktywności. W związku z tym w 1950 r. na podstawie oskarżeń o przestępstwa gospodarcze uwięziono księgarza bydgoskiego Narcyza Gieryna oraz wydawcę i księgarza toruńskiego Tadeusza Szczęsnego. Zwolniono ich dopiero po rezygnacji z prowadzenia własnych firm. Wykorzystanie więzienia jako argumentu skłoniło innych opornych do wycofania się z rynku. Już wcześniej, w 1948 r., negatywną kampanią prasową, prowadzoną na łamach lokalnych gazet toruńskich, zmuszono do likwidacji firmy Zygmunta Chojnickiego. Tym samym rok 1950 rozpoczyna okres funkcjonowania scentralizowanego modelu rynku książki, w którym nie było miejsca dla niezależnych wydawców i księgarzy.

W latach 1945–1950, pomimo wprowadzonych różnego rodzaju obostrzeń, ukazało się 70% (899 tyt.) produkcji wydawniczej całego badanego okresu. Już w pierwszym roku od zakończenia działań wojennych na terenie Kujaw i Pomorza wydano 119 tytułów. W kolejnych latach wydawano corocznie ponad 100 różnego typu publikacji. W 1950 r. ukazało się jeszcze 77 pozycji, zapewne w konsekwencji wcześniej podjętych inicjatyw wydawniczych. W drugim okresie (lata 1951–1956) wydano tylko 385 tytułów (30%). Najniższy poziom produkcji wydawniczej odnotowano w 1951 r. – zaledwie 39 publikacji. Od tego momentu uwidacznia się stopniowy wzrost aktywności wydawniczej, pozostaje ona jednak poniżej wcześniejszych osiągnięć. Był to wyraz nie tylko ograniczeń formalnych, ale przede wszystkim dążenia do koncentracji działalności wydawniczej w głównych ośrodkach kraju: Warszawie, Krakowie i we Wrocławiu.

W liczbie publikacji niezaprzeczalnie dominują Toruń i Bydgoszcz, wyprzedzające pozostałe ośrodki nawet o czterysta pozycji. W latach 1945–1950 dostrzegalna jest przewaga Torunia, wynikająca zarówno z aktywności zawodowych wydawców, jak i działalności Uniwersytetu Mikołaja Kopernika czy Towarzystwa Naukowego. W latach 1951–1956, charakteryzujących się centralizacją działalności wydawniczej i nieobecnością firm

prywatnych, można mówić o nieznacznej przewadze Bydgoszczy (3 tyt.), a w zasadzie o utrzymaniu produkcji wydawniczej w obu ośrodkach na tym samym poziomie ok. 140 tytułów.

W latach 1945–1956 na terenie woj. pomorskiego/bydgoskiego ukazały się łącznie 1284 tytuły, będące wynikiem funkcjonowania kilkudziesięciu wydawców zawodowych oraz całej gamy różnego typu instytucji, urzędów, komitetów partyjnych, stowarzyszeń czy autorów samofinansujących wydanie własnych prac. Wydawcy zawodowi, czyli prywatne oficyny, księgarnie nakładowe i spółdzielnie wydawnicze, odpowiadały za 227 tytułów – co stanowiło 18% produkcji regionu w całym badanym okresie, a w odniesieniu tylko do czasu, w którym funkcjonowały (lata 1945–1950) – 25%. Wkład tej grupy był przypuszczalnie znacznie większy, jednak ze względu na częste pomijanie nazwy instytucji sprawczej dokładne stwierdzenie tego nie jest możliwe. Po 1950 r. na terenie woj. bydgoskiego nie funkcjonowały zawodowe oficyny wydawnicze, również ze względu na centralizację tej działalności, a mimo to do 1956 r. ukazało się 385 tytułów. Fakt ten wskazuje na dużą rolę lokalnej inicjatywy wydawniczej, podejmowanej w tym okresie przede wszystkim przez zakłady przemysłowe i różnego typu urzędy.

Wśród kujawsko-pomorskich wydawnictw przeważają publikacje zaliczane według klasyfikacji „Przewodnika Bibliograficznego” do działu Kultura. Nauka. Oświata. Stanowią one 16% produkcji wydawniczej regionu. Większość tych wydawnictw ukazała się w pierwszych latach powojennych, a tylko 37 na początku lat 50. XX wieku. Dział ten uwzględniał zagadnienia związane z organizacjami naukowymi oraz funkcjonowaniem szkolnictwa na każdym jego etapie, w tym oświatę dorosłych. Istotne miejsce pod względem wielkości produkcji zajmowały wydawnictwa naukowe i popularnonaukowe, ujęte w klasyfikacji „Przewodnika Bibliograficznego” w kilka działów. Były to m.in. prace z zakresu historii, nauk matematyczno-przyrodniczych czy filozofii autorstwa pracowników naukowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, osób związanych z Towarzystwem Naukowym w Toruniu lub Instytutem Bałtyckim. Wspólnie stanowiły one 25,8% ogółu publikacji wydanych w regionie w latach 1945–1956. W produkcji wydawniczej Kujaw i Pomorza duży udział miały również pozycje o charakterze religijnym (8,6%). Książki o tej treści to publikacje lokalnych zrzeżeń i instytucji religijnych, a przede wszystkim efekt działalności aż trzech profesjonalnych oficyn katolickich: Wydawnictwa Seminarium Zagranicznego w Potulicach, Wydawnictwa Misjonarzy Słowa Bożego w Górnej Grupie oraz Księgarni Powszechnej i Drukarni Diecezjalnej z Włocławka.

Od 1950 r. dystrybucję książki na terenie województwa prowadziła Ekspozytura „Domu Książki” w Bydgoszczy, w której tworzenie zaangażowany był Józef Podgóreczny, dotychczasowy dyrektor Pomorskiej Delegatury Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”. Bydgoski „Dom Książki” przejął sklepy, magazyny, asortyment i kadrę księgarską lokalnych spółdzielni wydawniczo-księgarskich, jak również miejscowych oddziałów ogólnopolskich spółdzielni wydawniczych („Czytelnik”, „Książka i Wiedza”), bydgoskiej księgarni Spółdzielni Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej „Współpraca” oraz pomorskiego oddziału sprzedaży Państwowych Zakładów Wydawnictw Szkolnych. Było to ponad 60 księgarni wraz z całym asortymentem i pracownikami. W tej grupie było m.in. 10 placówek z Bydgoszczy, 6 z Grudziądza i 5 z Torunia. Powstała w ten sposób niejednolita sieć detaliczna, niespełniająca wymogów księgarskich pod względem warunków lokalowych. Pierwsze lata poświęcono zatem na racjonalne rozmieszczenie sklepów w terenie. Podstawowym zadaniem „Domu Książki” była sprzedaż wydawnictw w ramach sieci księgarskiej. Dodatkowo jednak realizowano również zadanie upowszechniania książki poprzez kolportaż w zakładach pracy, szkołach, instytucjach, przedsiębiorstwach publicznych oraz upowszechnianie i sprzedaż książki na wsi poprzez Gminne Spółdzielnie „Samopomoc Chłopska”. W tym celu organizowano masowe formy sprzedaży, takie jak kiermasze, loterie, stoiska uliczne, prenumeraty, subskrypcje itp.

„Dom Książki” przyjął całkowitą odpowiedzialność za rozprowadzanie książek. Nie miał jednak żadnego wpływu na politykę wydawniczą czy wysokość nakładów. Taki stan rzeczy doprowadził do narastających zapasów magazynowych i centralnego rozdzielania wydawnictw odbiorcom realnie niezainteresowanym proponowaną ofertą. Z jednej strony monopolizacja dystrybucji książki dawała pełną kontrolę i zapewniła sukces polityczno-ideologiczny, z drugiej przyczyniła się do problemów ekonomicznych tej branży. Oderwanie spraw handlu księgarskiego od produkcji wydawniczej, a zarazem zwolnienie wydawców od wszelkiego ryzyka finansowego, przełożyło się na lekceważenie istniejących upodobań i trendów czytelniczych.

Władze, usiłując uporządkować spawy książki, na przełomie 1956 i 1957 r. przywróciły funkcjonowanie praw ekonomicznych na rynku wydawniczo-księgarskim. W 1958 r. dokonano zmian w systemie sprzedaży książki, wprowadzając komis i powołując Państwowe Przedsiębiorstwo „Składnica Księgarska”, odpowiedzialne za hurtową dystrybucję wydawnictw. W tym okresie powstawały nowe, nieistniejące dotychczas możliwości współpracy między wydawcą i księgarzem, zależne od warunków rynkowych, czego przejawem było m.in. ograniczenie nadmiernych nakładów publikacji. Lata 1957–1958

przyniosły zwiększenie się samodzielności wydawnictw i pozytywne zmiany w programach wydawniczych. We wszystkich większych ośrodkach w kraju powstały regionalne instytucje wydawnicze, przywrócono również prawa wydawnicze uczelniom wyższym i stowarzyszeniom.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

Moje zainteresowania naukowe koncentrowały się przede wszystkim na problematyce ruchu wydawniczo-księgarskiego w Polsce po II wojnie światowej w kontekście zmieniających się warunków politycznych i gospodarczych. W obrębie tej tematyki podjęłam m.in. takie zagadnienia, jak cenzura w dobie PRL czy toruński rynek książki. Na pograniczu moich zainteresowań badawczych pozostają współczesne zagadnienia bibliologiczne (m.in. prawo autorskie oraz wykorzystanie elektronicznych źródeł informacji) czy dorobek toruńskiego ośrodka bibliologii.

a) książka w Polsce po 1945 r.

W artykule pt. *Specyfika źródeł i metod wykorzystywanych w badaniach nad ruchem wydawniczo-księgarskim lat 1945–1950*, [w:] *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, pod red. D. Kuźminy, Warszawa 2007; s. 278–286 starałam się przedstawić problematykę źródeł do badań nad dziejami książki lat 1945–1950. Z tego okresu pozostały szczegółowe materiały archiwalne dotyczące działalności spółdzielni, wynikające z ścisłego nadzoru instytucji koordynujących ruch spółdzielczy, jednocześnie praktycznie brak źródeł dotyczących aktywności prywatnych wydawców i księgarzy oraz wydawców przygodnych. W przypadku firm prywatnych szczególnie cenne są akta Związku Księgarzy Polskich przechowywane w Zakładzie Dokumentacji Księgoznawczej Biblioteki Narodowej. Najodpowiedniejsze wydaje się – coraz trudniejsze ze względu na upływ czasu – odnalezienie osób zaangażowanych w wydawanie i rozpowszechnianie książki i wykorzystanie zbiorów rodzinnych (korespondencja, fotografie) oraz współpraca ze środowiskiem bibliofilskim, które często gromadzi tego typu materiały. Problematykę źródeł do badań nad dziejami książki w kontekście regionalnym kontynuowałam w pracy pt. *Badania nad ruchem wydawniczo-księgarskim na Pomorzu i Kujawach (w granicach województwa pomorskiego/bydgoskiego) po roku 1945*, [w:] *Studia z dziejów książki i prasy. Przegląd badań za lata 2007–2010*, pod red. Z. Kropidłowskiego, D. Spychały i K. Wodniak, Bydgoszcz 2010, s. 9–32.

W kręgu moich zainteresowań pozostają także cykle wydawnicze publikowane po 1945 roku. Serie ułatwiają identyfikację danego typu literatury i zwykle na długo zapadają w pamięć odbiorców. Sprzyja to popularyzacji czytelnictwa, rozpowszechnianiu wydawnictw, a tym samym pośrednio wpływa na rozwój instytucji książki, takich jak oficyny wydawnicze czy księgarnie. Tego typu inicjatywę podjęło m.in. Wydawnictwo Bajek i Baśni z Krakowa, publikujące serię dla dzieci „Kukuryku”, której poświęciłam kolejny artykuł (W. Ciszewska, M. Kowalska, *Seria „Kukuryku” w powojennej edycji Wydawnictwa Bajek i Baśni*, „Studia Gdańskie” 29: 2011, s. 431–457). Te książeczki dla najmłodszych pod względem edytorskim nie należały do wydawnictw wzorcowych, pełniły jednak funkcje edukacyjne i wychowawcze oraz propagowały czytelnictwo. Stały się także doskonałym materiałem dokumentującym trudy prowadzenia prywatnej działalności wydawniczej w warunkach powojennych i w dobie ograniczeń wprowadzanych przez decydentów. Odmienny charakter miała „Biblioteka Prasy”, seria wydawnicza firmowana i prowadzona przez kilkanaście gazet, takich jak „Trybuna Ludu”, „Trybuna Robotnicza” czy „Głos Robotniczy”. Cykl ukazywał się w latach 1949–1953 obejmując dzieła literatury pięknej, polskiej i obcej wydawane w masowych nakładach. Tą kilkuletnią akcję wydawniczą przedstawiłam w artykule pt. *Zapomniana seria wydawnicza Polski Ludowej. „Biblioteka Prasy” w świetle ankiety czytelniczej z 1952 r.*, [w:] *Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą. IV*, pod red. J. Dzieniakowskiej i M. Olczak-Kardas, Kielce 2015 (w druku).

b) cenzura i propaganda

Konsekwencją zainteresowania powojennym ruchem wydawniczo-księgarskim są publikacje poświęcone, zarówno propagowaniu wydawnictw niosących idee zgodne z nurtem nowej władzy, jak i prace poruszające zagadnienie wszechobecnej wówczas cenzury. Tej pierwszej problematyki dotyczy artykuł pt. „Święto Oświaty” w *świecie instrukcji z lat 1946–1949*, [w:] *Książka i prasa w kulturze*, pod red. K. Domańskiej i B. Iwańskiej-Cieślik, Bydgoszcz 2013, s. 287–308. W ramach tej uroczystości, przekształconej w późniejszym czasie w „Dni Oświaty, Książki i Prasy” stosowano różne formy popularyzacji oświaty i nauki oraz rozpowszechniania książki. W artykule przedstawiłam kilkustronicowe broszury (instrukcje) związane z obchodami tego święta prezentujące hasła poszczególnych „dni”, jak i stawiane im założenia ideowo-polityczne. W kolejnej pracy pt. *Prasa narzędziem partyjnego kierowania masami. Socjalistyczna wizja redakcji prasowej*, [w:] *Nie po myśli władzy. Studia nad cenzurą i zakresem wolności słowa na ziemiach polskich od wieku XIX do czasów współczesnych*, pod red. D. Degen i M. Żyndy, Toruń 2012, s. 155–178, podjęłam

zagadnienie rozpowszechniania informacji przychylnych decydom władzy, zgodnych z aktualnie obowiązującym systemem politycznym. W artykule tym omówiłam kilka pozycji z lat 1950 i 1951, które w zasadzie są zbiorem wytycznych dla redaktorów gazet, ale włączają się również w powszechną wówczas dyskusję o przyszłości prasy. Wydawnictwa te – w znacznej mierze przedruki z prasy radzieckiej – wpisują się w nurt szeroko publikowanych na początku lat 50. dwudziestego wieku rozmaitych tekstów na temat zadań prasy socjalistycznej. Funkcję propagowania treści ideologicznych wypełniały również inne publikacje z okresu Polski Ludowej. W artykułach pt. *«Ćwierćpetit. Jednodniówka załogi Zakładów Graficznych „Książka i Wiedza” w Toruniu» źródłem informacji o życiu społecznym na początku lat 50. dwudziestego wieku* („Folia Toruniensia” 11: 2011, s. 99–108) oraz pt. *Efemeryda wydawnicza toruńskich drukarzy – Ćwierćpetit z roku 1953* („Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2012, nr 2 (9), s. 65–79) omówiłam wydawnictwa toruńskich drukarzy wydane w maju 1952 i 1953 r. dla uczczenia święta robotniczego. Obie jednodniówki miały zauważalny kontekst polityczny, który jest dzisiaj świadectwem kultu Bieruta i propagandy socjalistycznej pierwszych lat Polski Ludowej. Problematyką cenzury zajęłam się w pracy pt. *Wydawnictwa toruńskie z lat 1945–1950 w opinii i ocenie cenzorów*, [w:] *Niewygodne dla władzy. Ograniczanie wolności słowa w Polsce w XIX i XX wieku*, pod red. D. Degen i J. Gzelli, Toruń 2010, s. 305–321. Przedstawiłam w niej opinie cenzorów na temat poszczególnych publikacji pochodzących z lat 1948–1950, czyli z okresu intensyfikacji działań dysponentów władzy, zmierzających do likwidacji niepaństwowych i niepartyjnych instytucji wydawniczych, a zakończonych stworzeniem zcentralizowanego modelu produkcji i dystrybucji książki.

c) toruński rynek wydawniczo-księgarski

W trakcie swojej pracy naukowej kontynuowałam zagadnienia związane z lokalnym rynkiem książki. Interesowały mnie nie tylko księgarnie i wydawnictwa, ale także pozostałe podmioty uczestniczące, zarówno w produkcji, jak i upowszechnianiu książki. Problematyki toruńskich drukarni i ich przekształceń w okresie powojennym dotyczyła praca pt. *Drukarnie toruńskie w latach 1945–1950* („Acta Universitatis Nicolai Copernici. Bibliologia” 5: 2007, s. 285–302). Poligrafom oraz ich twórczemu zaangażowaniu w powstanie nowych publikacji poświęciłam kolejny artykuł pt. *Inicjatywy wydawnicze toruńskich drukarzy z lat 1945–1950*, („Folia Toruniensia” 7: 2007, s. 61–64). W powojennej produkcji istotną rolę odgrywały także introligatornie, których losy zostały przedstawione w pracy pt. *Introligatornie w Toruniu w latach 1945–1950* („Folia Toruniensia” 7: 2007, s. 65–70). Tekst pt. *Biblioteki Torunia w*

latach 1945–1950 („Folia Toruniensia” 5: 2005, s. 73–91) przybliżył problematykę upowszechniania książki poprzez reaktywujące się biblioteki przedwojenne oraz powstającą sieć bibliotek publicznych. Artykuł pt. „*Biblioteczka Toruńska*” (1980–1984) – *seria Toruńskiego Towarzystwa Kultury* („Folia Toruniensia” 12: 2012, s. 67–83) dotyczył późniejszego okresu w dziejach toruńskiej książki. Przybliżył cykl wydawniczy powstały dla uczczenia jubileuszu 750-lecia miast pomorskich Torunia i Chełmna, za którego opracowanie graficzne odpowiedzialny był artysta typograf Zygfryd Gardzielewski. Dwie kolejne publikacje (*Estetyka druków toruńskich w latach 1945–1950*, „Sztuka Edycji” 2013, nr 2, s. 81–92 oraz *Zygmunt Chojnicki. Redaktor, wydawca, księgarz toruński*, Toruń 2011) powstały w wyniku współpracy z Towarzystwem Bibliofilów im. J. Lelewela w Toruniu. Ich zadaniem było spopularyzowanie wśród mieszkańców grodu Kopernika wiedzy o dokonaniach i osiągnięciach toruńskich wydawców i księgarzy.

d) biogramy toruńskich wydawców i księgarzy

Materiały zebrane w trakcie dotychczasowych badań naukowych posłużyły mi także do opracowania biogramów toruńskich ludzi książki, zamieszczonych następnie w ogólnopolskich wydawnictwach informacyjnych. Są to życiorysy B. Węgrzyna – pracownika Spółdzielczej Księgarni Nauczycielskiej (*Węgrzyn Bolesław*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement III*, pod red. H. Tadeusiewicz, Warszawa 2010 [dalej: SPKP. S. III], s. 296), J. Kwasta – współwłaściciela prywatnej księgarni w powojennym Toruniu (*Kwast Jan*, [w:] SPKP. S. III, s. 163–164), Z. Chojnickiego – prezesa Pomorskiego Instytutu Wydawniczego (*Chojnicki Zygmunt*, [w:] SPKP. S. III, s. 40–41) czy T. Szczęsnego właściciela Księgarni Naukowej (*Szczęśny Tadeusz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 47, zeszyt 194: Kraków 2011, s. 433–434).

e) współczesne zagadnienia bibliologiczne

Do tej grupy zaliczam kilka tematów badawczych związanych zarówno z bieżącą problematyką bibliologiczną, jak i wykorzystaniem elektronicznych źródeł informacji. Problematykę **współczesnego rynku książki i zachodzące w nim zmiany** przedstawiłam w artykule pt. *Toruńskie księgarnie w latach 1997–2008*, „Folia Toruniensia” 2008, s. 105–116. Podstawę pracy stanowiły trzy ankiety przeprowadzone na przestrzeni jedenastu lat. W Toruniu funkcjonowały wówczas 32 księgarnie. Uogólniony obraz toruńskiej księgarni, jaki wyłonił się w świetle badań z 2008 r. to firma prywatna, o powierzchni powyżej 50 m² mieszcząca się w centrum miasta, zatrudniająca do dwóch pracowników, oferująca swoim

klientom ponad 5 tys. tytułów. Interesujący byłby powrót do tej problematyki i sprawdzenie, jak dziś wygląda sytuacja lokalnego rynku księgarskiego w kontekście niskiego poziomu czytelnictwa oraz trudności branży księgarskiej wynikających ze stale rosnącej sprzedaży książki w alternatywnych kanałach dystrybucji, takich jak Internet, sklepy wielkopowierzchniowe czy punkty kolportażu prasy.

W związku z ukończeniem w 2013 r. studiów podyplomowych „Ochrona Własności Intelektualnej” na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego wśród moich zainteresowań badawczych pojawiły się **zagadnienia związane z prawem autorskim**. W artykule pt. *Przywilej biblioteczny a prawo do wynagrodzenia za wypożyczenia biblioteczne (public lending right)* „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2014, nr 2, s. 135–158 przedstawiłam stanowiska organizacji bibliotekarskich i środowiska wydawców dotyczące wprowadzenia wynagrodzenia za wypożyczenia biblioteczne tzw. public lending right. Konieczność wdrożenia wynagrodzenia z tytułu publicznego użyczenia egzemplarzy utworów chronionych wynika z Dyrektywa 92/100/EWG w sprawie prawa najmu i użyczenia oraz niektórych praw pokrewnych prawu autorskiemu w zakresie własności intelektualnej (wersja ujednolicona: 2006/115/WE).

Problematykę coraz szerszego **wykorzystania elektronicznych źródeł informacji** przybliżyłam w tekście pt. *Elektroniczny warsztat historyka książki*, [w:] *Biblioteka, książka, informacja, Internet 2012*, pod red. Z. Osińskiego i R. Malesy, Lublin 2013, s. 81–94. W artykule zaprezentowałam źródła internetowe użyteczne dla historyka książki, takie jak bazy opraw (Database of Bookbindings, EBDB – Die Einbanddatenbank, Baza Opraw Zabytkowych Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk), bazy filigranów (m.in. Wasserzeichensammlung Piccard, WZMA – Wasserzeichen des Mittelalters, WILC – Watermarks in Incunabula printed in the Low Countries) i bazę sygnetów drukarskich (Printers' Devices Universitat de Barcelona). Pokróćce zasygnalizowałam również materiały edukacyjne przeznaczone do wykorzystania w trakcie zajęć z zakresu historii książki (m.in. Medieval Manuscript Manual, Medieval writing history, heritage and data source, The Spread of Scottish Painting czy The Atlas of Early Painting). W kolejnym artykule pt. *Serwisy dziennikarstwa obywatelskiego – zamieszczanie treści a prawa autorskie* [w:] *Biblioteka, książka, informacja, Internet 2014*, pod red. Z. Osińskiego i R. Malesy, Lublin 2015 (w druku) przybliżyłam istotę dziennikarstwa obywatelskiego, zarówno w kontekście wybranych problemów prawa prasowego, jak i praw autorskich do zamieszczanych treści. Portale dziennikarstwa obywatelskiego rozpowszechniły się wraz ze wzrostem znaczenia wirtualnej informacji i reklamy. Serwisy te umożliwiają zarządzanie i popularyzowanie informacji przez

osoby, które nie są zawodowo związane z branżą medialną. Dla jednych portale te stały się wyrazem buntu wobec tradycyjnych mediów, które nie do końca pozostają bezstronne i nierzadko manipulują faktami, dla innych – przejawem demokratyzacji mediów. Do problematyki portali internetowych powróciłam w artykule *Obecność elementów Web 2.0 w serwisach branży wydawniczo-księgarskiej*, [w:] *Nowe oblicza przestrzeni informacyjnej w dobie WEB 2.0*, Bydgoszcz 2015 (w druku). W artykule zaprezentowałam profesjonalne serwisy branży wydawniczo-księgarskiej, jak wirtualnywydawca.pl czy Rynek-Książki.pl i zakres wykorzystywania przez nie elementów Web 2.0. Podjęłam próbę oceny funkcjonalności serwisów branżowych jako źródła informacji, a zarazem profesjonalnego wsparcia w działalności zawodowej branży wydawniczo-księgarskiej.

f) dorobek toruńskiego ośrodka bibliologii

Problematykę tę podejmowałam we współpracy z dr M. Kowalską, czego efektem są prace poświęcone dokonaniom publikacyjnym pracowników (M. Kowalska, W. A. Ciszewska, *Dorobek naukowy pracowników Instytutu Informacji Naukowej i Bibliologii UMK za lata 1976–2007. Cz. 1. Analiza ilościowa*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2008, nr 1, s. 95–112 oraz M. Kowalska, W. A. Ciszewska, *Dorobek naukowy pracowników Instytutu Informacji Naukowej i Bibliologii UMK za lata 1976–2007. Cz. 2. Analiza treściowa*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2009, nr 1, s. 91–107), ocenie kształcenia (M. Kowalska, W. Ciszewska, *Poziom kształcenia i przygotowania do zawodu na studiach bibliologicznych w ocenie studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu – wyniki badań ankietowych*, „e-mentor”. Dwumiesięcznik SGH w Warszawie, 2011, nr 5 (42), s. 76–83) oraz działalności Instytutu Informacji Naukowej i Bibliologii UMK (M. Kowalska, W. Ciszewska, *Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu – historia i współczesność*, „Forum Bibliotek Medycznych” 2014, nr 1, s. 55–82).

Od 2008 r. wspólnie z dr M. Kowalską pełnię rolę redaktora tematycznego w zakresie bibliologii i informatologii punktowanego czasopism naukowego „Toruńskich Studiów Bibliologicznych” [dalej: TSB]. Pięć lat funkcjonowania periodyku (2008–2012) zainspirowało nas do podsumowania dotychczasowych działań. W artykule (Wanda A. Ciszewska, Małgorzata Kowalska, „Toruńskie Studia Bibliologiczne”. *Formuła wydawnicza – profil – perspektywy*, „Folia Librorum” 17: 2013, s. 157–172) przedstawiliśmy formułę czasopisma skierowanego do szerokich kręgów bibliologicznych. W badanym okresie do publikacji na łamach TSB przyjęte zostały artykuły poruszające zagadnienia od szeroko pojętego księgoznawstwa (ruch wydawniczy, introligatorstwo, cenzura), po informatologię

(nowe technologie w nauce o informacji, zautomatyzowane systemy wyszukiwania informacji, sieć Internet i zasoby cyfrowe). W ciągu pięciu lat w czasopiśmie zamieszczono 122 teksty we współpracy z 86 autorami reprezentującymi środowisko naukowe oraz różnego typu biblioteki.

g) inne typy publikacji

Doskonaleniu warsztatu pisarskiego służyły przygotowywane recenzje publikacji oraz omówienia konferencji. Drukiem ukazało się: [Rec.:] *Bartłomiej Paszyk, Książki zakazane, Warszawa – Bielsko-Biała 2009*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2010, nr 2 (5), s. 186–189; [Rec.:] *Małgorzata Kroczyńska-Derkacz, Państwowy Instytut Książki (1946–1949) i jego rola w rozwoju bibliologii, bibliotekarstwa i kultury książki w Polsce, Wrocław 2011*, „Klio” 2012, nr 22, s. 187–192; [Rec.:] *Bogdan Klukowski, Marek Tobera, W tym niezwykłym czasie. Początki transformacji polskiego rynku książki (1989–1995), Warszawa 2013*, „Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy”, t. 6/17: 2014, s. 319–323 oraz sprawozdanie z panelu poświęconego przyszłości czasopism naukowych: *Debata o otwartej nauce i nowych modelach publikowania czasopism naukowych (Toruń, 30 października 2012 r.)*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2013, nr 1, s. 194–198.

(Wanda A. Ciszewska)